

To omdiskuterte skipreider og skipreidenavn i Trøndelag

Hvor lang var Langaskipreiða og hva het Jthrottar skipreiða egentlig?

Av Audun Dybdahl

Artikkelen følger opp en artikkel av Jørn Sandnes om hvordan nitide lokale granskinger kan korrigere og supplere tidligere resultater. Sandnes påviste her at Langaskipreiða i Orkdølafylket nevnes i to middelalderdiplomer. Han mente øyensynlig at det dreide seg om en selvstendig skipreide nordøst i fylket. På basis av granskning av lokale forhold og totalkunnskap om skipreideinndelingen i Trøndelag, blir artikkelforfatterens konklusjon at Langaskipreiða har strukket seg lenger mot øst og trolig har hatt samme utstrekning som Børsa hadde i senmiddelalderen.

Langaskipreiða nevnes ikke i Aslak Bolts jordebok. Her finner vi imidlertid overskriften "J Jthrottar skipreidho". Dette skipreidenavnet har påkalt mange forskeres interesse, men de fleste har lest det for bokstavelig. I den siste utgaven av AB (21 B) er gjengivelsen "Trott(?) skipreide", en tolkning som styrkes av påvisningen av at en "sira Peter i Throt" nevnes i samme kilde. Skipreiða har omfattet nærområdet til det gamle maktsenteret Mære. Rent logisk skulle et navn med betydningsinnholdet 'kraft' eller 'styrke' passe bra på dette området.

Administrative grenser kan si mye om ulike sider ved middelalder-samfunnet, det gjelder både demografiske, økonomiske, politiske og ikke minst kommunikasjonsmessige forhold. Mange norske historikere har da også tatt for seg administrative områder i en geografisk eller saklig kontekst. Eksempler på slike arbeider er Edvard Bulls *Leding* (1920), Gustav Indrebøs *Fjordung* (1935), og flere arbeider av Asgaut Steinnes og Andreas Holmsen. Selv har jeg arbeidet en del med inndelingen i fylker og skipreider i Trøndelag og prøvd å fastlegge grensene helt ned på navnegårdsnivå (Dybdahl 1997 og 2001). Etter alt å dømme var det i Trøndelag tradisjonelt fylkene som hadde ansvaret for å stille, ruste ut og

bemanne leidangsskipene. Mine beregninger av total landskyld viser imidlertid at det var relativt dårlig samsvar mellom ressursgrunlaget i de enkelte fylkene og den økonomiske belastningen som fulgte av leidangsordningen (Dybdahl 2001: 20ff). Da leidangen endret karakter fra utbud i krig til fast skatt, fortsatte skjevfordelingen av byrdene. Selv om leidangen i Trøndelag ble utlignet etter de enkelte bruks landskyld, varierte taksten fra fylke til fylke. Det gjaldt ikke bare mengdefordelingen mellom mel og smør, men også samlet verdi pr. spann skyld. Dette resulterte i en ulikhet i beskatning bygder imellom som strakte seg langt inn i nyere tid.

På Vestlandet var fylkene inndelt i skipreider som hadde ansvaret for hvert sitt leidangsskip og det som måtte til av utstyr og mannskap. Da ansvaret i Trøndelag lå på et høyere administrativt nivå, var det fra gammelt av ikke behov for en inndeling i skipreider her. Når leidangsskatten skulle samles inn, var det naturlig å gjøre det i tilknytning til tingsamlinger. På den måten fikk tinglagene i Trøndelag også funksjon som skipreider. Trolig har de sentrale myndigheter ønsket å gjennomføre en standardisering av benevnelser på oppbørselsområder ved å koble en inndeling i skipreider til de eksisterende tinglagene. I Frostatingsloven blir *skipsysla* brukt synonymt med *skipreiða* (NgL 5: 575). Inndelingen i skipreider er også for Trøndelags vedkommende konsekvent gjennomført i Magnus Lagabøtes testamente fra 1277 (DN IV nr. 3, Dybdahl 1997: 228f). Vi kan likevel slå fast at benevnelsen *skipreide* ikke forekommer i mange middelalderdiplomer fra Trøndelag (Dybdahl 1997: 222) og at den ikke ser ut til å ha overlevd reformasjonen. Studerer vi jordebøker og leidangslister fra 1500-tallet, er overskriftene navn på tinglag eller kirkelige administrasjonsområder (prestegjeld eller sogn).¹

Aslak Bolts jordebok (*AB*) er den eneste mer gjennomgående kilde som gjør utstrakt bruk av benevnelsen skipreide i Trøndelag. Denne jordeboken er ved siden av manntall og regnskap for tiendpengskatten ca. 1520 (Dybdahl 2005) det viktigste holdepunkt vi har for å bestemme den administrative inndeling på laveste nivå i landsdelen. Det gjelder både navn og områders geografisk utstrekning.

Her skal vi ta for oss to skipreidenavn som har voldt forskerne bry. "Langa" skipreide er behandlet av Jørn Sandnes (1995: 465–67) i en

1. Jeg takker Jon Gunnar Jørgensen for verdifulle kommentarer når det gjelder navneformer og språklige forhold. Takk også til Tom Schmidt for solide og nyttige konsulentkommentarer.

artikkel i *HT*. Sandnes sier her at han vil gi et par eksempler på hvordan en gjennom detaljerte lokale undersøkelser kan “supplere og korrigere tidligere resultater.” Den samme målsettingen gjelder også for min lille artikkel.

Som påpekt av Sandnes, omtaler Bull Langa skipreide i *Leding*. Bull (1920: 114) skriver her: “I *Orkdølafylke* kjender vi: *Nes* skiprede, det nuværende Byneset. Vistnok det samme som *Langa* skiprede som vel igjen er en skrivfeil for *Langlo*.” Bulls referanse for det omtalte skipreide er et diplom fra 1447 der det heter at kannikene i Nidaros har Byneset prestegjeld med alle biskoppelige inntekter “oc fræsligha følgt oc wpboret hafua her till badhe Bodwik Byrsa oc all Langa skipreidha” (*DN V* nr. 747). Sandnes finner at Bulls konklusjon på dette grunnlag er rimelig, men at han tydeligvis ikke har kjent til et annet diplom som leder til den riktige løsningen. Dette diplomtet fra 1253 omhandler erkebiskop Sørles etablering av et *mensa communis* ved Nidaros domkapittel og hvordan han sikret det økonomiske fundamentet ved å legge biskopstienden av tre bykirker og Stein kirke på Byneset til det felles bordhold (*DN III* nr. 4). Nå er det ikke det originale diplomtet som er viktigst i denne sammenheng, det er en senere påtegning fra 1300-tallet der det bl.a. heter:

Nota at Hanabergh j Birgsa ligger til Stæins sokn. jtem Riidhar Æggiar ok Myrar sëm liggia j Skaun. høeyra til Stæins kirkiu sokn – Jtem i Bodhwiik aa Stæins kirkia allan lut hafua .h. tiund vttan a Husabø sealfuo. ær kirkian þar aa sik til vphældis. Jtem tækr Hangrar kirkia æin lut af tiundene. – Jtem tekr Stæins kirkia tiund af allre Langhuskræido. ero hær j twæir gardar af Grytyngar sokn. Niærdwiik ok annar garden j Tungu. – jtem af Aasstom ok Haughanese tekr Steins kirkia fullan lut.

Sandnes har sannsynliggjort at vedkommende som skrev påtegningen har oversett eller uteglemt et forkortelsestegn over sk for *skipreido* i forelegget han skjelet til (Sandnes 1995: 466f). Paleografisk er det lett å forklare en slik feil. Det kan ikke være tvil om at det er Langa skipreide som er nevnt både i diplomtet fra 1447 og påtegningen fra 1300-tallet på erkebiskop Sørles diplom fra 1253. Det kognitive innholdet i navnet kan knapt ha vært noe annet enn Langskipreida med utgangspunkt i skipreidas langstrakte form.

Neste spørsmål som uvilkarlig melder seg, er hvor denne skipreida skal plasseres rent geografisk. Av påskriften går det frem at to gårder i

Gryting sogn i Orkdal, nemlig Nærvika og Tunga, hørte med til skipreida. Disse gårdene ligger innerst i Orkdalsfjorden, Nærvika på østsiden av Orklas munning, Tunga på Geitastranda mot vest. Sandnes (1995: 467) konkluderer med at *Langaskipreiða* har vært den vestligste av de fire skipreidene i ytre halva av Orkdølafylket. De tre andre var fra øst *Nes* (Byneset), *Boðvík* (Buvika) og *Birgsi* (Børsa). Sandnes sier at det neppe er mulig å bestemme den nøyaktige avgrensningen av Langskipreida mot øst og nordvest, men den har etter alt å dømme bestått av en langstrakt kyststripe som bl.a. omfattet Geitastranda.

Det kan neppe være tvil om at Geitastranda inngikk i Langskipreida. Sikkert er det at Nærvika i Gryting sogn gjorde det. Denne gården er i NG oppført som gårdsnummer 1 i Orkdal (NG XIV: 125). Nærvika er imidlertid overført fra Børsa til Orkdal i nyere tid. Ser vi på manntallet for “Bursen” (Børsa) i tiendpengeskatten ca. 1520, starter det med gårdene Geita, Haugnes, Åstan, Meland, Tunga, Nærvika, Østhus, Sandan, Sjetnan og Viggja (NRJ II: 155). Etter min mening er dette et sterkt indisium på at Langskipreida har omfattet det samme området som Børsa gjorde i senmiddelalderen. Når både Børsa og Langskipreida nevnes i samme kilde, må det skyldes at det bortsett fra den nevnte skipreide opereres med kirkesogn, noe som i og for seg var rimelig når det var tale om tiendeytelser. Påtegningen viser jo også at det ikke var sammenfall mellom skipreide- og sognegrensene i området på 1300-tallet.

En annen sak er at det rett og slett ikke har vært plass til en egen skipreide mellom Børsa i øst, Orkdal i sør og Stad i nord. Når det på 1300-tallet ble anført at Tunga og Nærvika i Gryting sogn lå til Langskipreida, må det trolig skyldes at de var de to eneste gårdene i fjordbunnen som hørte til skipreida (slik det også var i 1520-manntallet). I nord støtte skipreida mot Stad i Fosen. Typisk nok har både Stad skipreide og Rissa skipreide omfattet områder sør for Trondheimsfjorden. Til Stad lå Ingdalen, til Rissa Lensvik. Med tanke på den betydning sjøveis kommunikasjon hadde i middelalderen, er det svært rimelig at skipreida Langa alias Børsa omfattet områder på begge sider av Orkdalsfjorden. Geitastranda kan ikke alene ha utgjort en egen skipreide, til det var ressursgrunnlaget for spinkelt. Som vist ovenfor var det bare fem gårder her som hadde bosetning i 1520.

Aslak Bolts jordebok opererer med fem administrative enheter i de nedre deler av “Orkadals fylki”(AB: 84ff), nemlig Orkdal, Skaun, Buvika, Børsa og Nes). Bare Nes betegnes eksplisitt som skipreide (AB: 93A.

Langskipreida er det eneste kjente skipreidenavnet i Trøndelag som ikke forekommer i *AB*. Det at navnet har gått i glemmeboken, kan være årsaken til at gårdene Åstan og Tunga på Geitastranda er ført under Orkdal i *AB* (*AB*: 87f). Når *Langskipreida* nevnes så sent som 1447, skyldes det at man har sitert eldre forelegg. Konklusjonen må bli at det ikke er skipreida som har gått i oppløsning og forsvunnet, det er administrasjonsnavnet *Langskipreida* som over tid har blitt erstattet av bygdenavnet *Børsa*.

Det finnes også navn på administrative enheter som bare er kjent fra *AB*. Et slikt navn er “Jthrottat skipreidho”, brukt om en skipreide i “Sparbo fylki” (*AB*: 21 A). Skipreida har omfattet gårdene i den nordlige del av Sparbu herred. I en tidligere artikkel om skipreideinndelingen (Dybdahl 1997: 218) har jeg regnet med at denne skipreida omfattet gårdsnumrene 5, 8–29 og 93–100 i Sparbu etter matrikkelen som følges i *NG*. Trolig har jeg her lagt litt for stor vekt på innførslene i *AB* som ikke er helt pålitelige når det gjelder administrativ tilhørighet i dette området. Som påpekt av Olav Skevik (1997: 295f.), må flere gårder i det senere Sparbu herred ha blitt plassert i feil skipreide i *AB*. Hvis den nevnte skipreida hadde samme utstrekning som Ålberg tinglag hadde på 1500-tallet (*NRJ* II: 211f), omfattet den gårdsnr. 2–29 og 93–100 i Sparbu. Her skal jeg likevel ikke gå nærmere inn på finfordelingen av gårder mellom “Jthrottat skipreihø” og “Sparbyggia skipreidho”, oppmerksomheten vil bli konsentrert om det førstnevnte skipreidenavnet.

En teori går ut på at det gammelnorske *íþrótt* er avledet av et verb som i urnordisk har hatt formen **indriugan* med betydningsinnholdet ‘gjøre hærtjeneste’. Sandnes har i en artikkel om bygdenavnene i Trøndelag antydnet at *Íþróttar skipreide* kan ha vært “den kretsen omkring Mære der bøndene gjorde direkte krigstjeneste i flokken til høvdingen på Mære.” (Sandnes 1970: 41). En slik tolkning forutsetter at navnet er “riktig” gjengitt i *AB*.

Hva er så det mest sannsynlige navnet på skipreida? Det har vært stilt spørsmål om ikke navnet kan være feilskrevet i *AB*. Utgiveren av den siste utgaven av jordeboken har antydnet at preposisjonen *i* og navnet på skipreida ved en feiltagelse kan ha blitt skrevet sammen i ett ord.² I stedet

2. *AB*: 21A og note 41. Ifølge utgiveren, Jon Gunnar Jørgensen, er sammenskriving av preposisjon og stedsnavn så vanlig i norrøne tekster at det knapt kan kalles feil. “Slik

for “J Jthrottar” skulle altså ha stått “J throttar”. I oversettelsen til moderne norsk er da også gjengivelsen i AB “Trott(?)” (AB: 21 B).

Her er jeg rimelig sikker på at man har truffet det rette. Nøkkelen til en verifisering av antagelsen ligger faktisk i jordeboken selv, selv om registrene avslører at utgiveren ikke har vært klar over det. Ifølge AB overførte presten Peter “i Throt” eiendommene Miklebostad i Lødingen og Erikstad i Trondenes til erkesetet (AB: 156 og 166). I en kommentar til den siste innførselen heter det: “Kirkestedet Throt er ikke identifisert. Det kan ha vært en kirke på Erikstad. Se NG XVII, s 29” (AB: 166 A). Dette er en mulighet som også Vidar Trædal diskuterer i sin doktoravhandling, men han har ikke funnet noe avgjørende bevis for at det har stått en kirke der. Flere har omtalt Erikstad som et gammelt kirkested, “bl.a. på bakgrunn av opplysningene i AB” (Trædal 2008: 148).

Presten Peter virket nok atskillig lenger sør enn Troms. I Trott skipreide i Sparbyggjafylket lå både fylkeskirken Mære og prestegården Tuv. Med det utgangspunkt er det overveiende sannsynlig at nevnte prest hadde sin gjerning her og at navnet på skipreida var “Trott”. Jeg finner det svært usannsynlig at det sjeldne navnet også skal ha forekommet (og senere forsvunnet) i Nord-Norge. Med den tette forbindelsen som eksisterte mellom nordnorske prestegjeld og de geistlige i Trøndelag i senmiddelalderen,³ er det ingen grunn til å forbauses over at en prest i Sparbu har avhendet gods i Nord-Norge til erkesetet i Nidaros.

Spørsmålet blir så om vi kan gjøre oss opp en begrunnet oppfatning med hensyn til det betydningsmessige innholdet i ordet som i moderne norsk er gjengitt *trott*. Undertegnede assosiasjon går uvilkårlig til folkeskolens karakterbok, der vi de tre første årene fikk karakterer for “trott”. Ifølge *Nynorskordboka* (Hovdenak m.fl. 1986: 767) er betydningsinnholdet “evne til å halde på iherdig og lenge (med eit arbeid); uthald, flid, tolmod, strevsemd, idigskap”. Ivar Aasen skriver at det maskuline substantivet kan bety både “Udholdenhed” og “Styrke”(Aasen 1873: 837).

jeg tolker det, har feilen oppstått sekundært, ved at skriveren har hatt navnet i sitt forelegg sammenskrevet med preposisjonen, og tolket preposisjonen som en del av navnet. Så har han satt til en ekstra preposisjon foran.” E-post til undertegnede 02.05.2011. En sammenskriving av preposisjon og gårdsnavn kan også forårsake identifiseringsproblemer når det gjelder denne type navn (Dybdahl 2006: 439).

3. I senmiddelalderen lå de rikeste prestegjeldene i Nord-Norge til medlemmer av Nidaros domkapittel som kannikegjeld.

Ordet *þrótr*, m. (G. *þróttar*) er også belagt i norrønt med betydningen “Kraft”.⁴

Navneformene i *AB* er som nevnt “Jthrottar” (genitiv, entall) og “Throt” (dativ, entall). Skrivemåten ”th” tyder på eldre ”þ”.⁵ Bøyningsformene kan både indikere sterke femininer og sterke maskuliner, trolig i-stammer (grunnet manglende endelse i dativ entall). Formene ville etter dette passe med det norrøne *þrótr* (maskulin i-stamme), som betyr ‘kraft’. Her kan det også føyes til at navnet *Tretten* i Oppland (Sandnes og Stemshaug 1997: 461) trolig er en sammensetning med *þrótr* og *vin* (med betydningen ‘naturlig eng’).⁶ Det er utvilsomt en styrke for hypotesen om *þrótr* hvis ordet også er brukt i andre stedsnavn av norrøn opprinnelse. Det bør likevel nevnes at *Tretten* nok er noen hundreår eldre enn norrøn tid.

En ting er det rent språklige. Rent logisk skulle et navn som betyr kraft og styrke høve på et område som i førkristen tid hadde Mære som sitt religiøse og politiske kraftsenter. Ifølge Snorre fant det her sted harde konfrontasjoner mellom kongemakten og utøverne av den hedenske kultus (Snorre 1959): 93, 178, 321–23. Arkeologiske utgravninger viser dessuten at Mære er ett av de klareste eksempler på kultkontinuitet i Norge (Røskaft 2005: 193). Her ble fylkeskirken av stein reist omkring 1200 på tuftene av eldre gudshus. Kirken står fortsatt, men navnet “Throt” var trolig forsvunnet ut av minnet på folk flest allerede på 1400-tallet. Det nevnes i alle fall ikke i bevarte skriftlige kilder yngre enn *AB*.

4. Fritznér 1886–96 er tilgjengelig på nettet under Eining for digital dokumentasjon ved UiO. Vi finner der dette oppslaget: *þrótr*, m. (G. *þróttar*) Kraft (jvf *þrek*); ek vil biðja þik, at þú hafir þrótt við, ok verði því meiri hefndin sem lengr er Ljósv. 13.126; sannliga er skekinn þrótr ór yðr, ok dett ek eigi niðr milli dœgra við skraf þetta Grett. 79.20; Sturl. II, 207.21; þverðu þeir þrótt sinn at þriðjungi Hamd. 16; nú géngu þeir eptir eggjun Atla konungs at Högna ok skáru ór honum hjartat, ok svá var mikill þrótr hans, at hann hló, meðan hann beið þessa kvöl, ok allir undruðust þrek hans Völs. s. 177.11 (c. 37).
5. Jon Gunnar Jørgensen i e-post 02.05.2011.
6. Oluf Rygh, *NG IV*: 171 ser for seg et bortkommet elvenavn som mellomledd. Her er det mer presist å si at forleddet i *Tretten* er et (tapt) elvenavn. Kommentar fra Tom Schmidt.

Litteratur og kilder

- AB = *Aslak Bolts jordebok*, utgitt ved Jon Gunnar Jørgensen. Oslo 1997.
- Bull, Edvard. 1920. *Leding. Militær- og finansforfatning i Norge i eldre tid*. Kristiania og København: Steenske Forlag.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum I–XXII*. Chri./Oslo: Norsk Historisk kjeldeskrift-Institutt 1849–1995.
- Dybdahl, Audun. 1997. "Fylker og skipreider i Trøndelag." *Historisk Tidsskrift* 2/1997, bd. 76: 211–48.
- . *Leidangen i Frostatingslagen og Trondheim len. Skattelisten 1590/91 i en historisk kontekst. Med noen komplementeringer*. Senter for middelalderstudier. Skrifter nr. 12. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- . 2005. *Tiendpengeskatten som kilde til folk og samfunn ca. 1520. Med alle skatteyttere fra Sunnfjord til Namdalen*. Senter for middelalderstudier. Skrifter nr. 18. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- . 2006. "Identifisering av gårdsnavn i gamle kilder." *Historisk Tidsskrift* 3/2006, bd. 85: 433–63.
- Fritzner, Johan. 1886–96. *Ordbog over det gamle norske Sprog*. Kristiania: Den norske Forlagsforening.
- Hovdenak, Marit m. fl. (red.). 1986. *Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Indrebø, Gustav. 1935. *Fjordung. Granskingar i eldre norsk organisasjons-
søge*. Bergens Museums Årbok 1935. Historisk-antikvarisk rekke. Nr. 1.
- NG = *Norske Gaardnavne*, utg. av Oluf Rygh m.fl. bd. I–XVIII. Kr.a./Oslo 1898–1936: W.C. Fabritius & Sønner.
- NgL = *Norges gamle Love indtil 1387*. Bd. 5. Utg. ved Gustav Storm og Ebbe Hertzberg. Christiania 1895: Grøndahl & Søn.
- NRJ = *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede (1516–1521)*. Udgivne ved H.J. Huitfeldt-Kaas. Bd. 2. Christiania 1896.
- Røskaft, Merete. 2005. "Kristningen og de tidlige kirkene". I *Trøndelags historie* bd. 1, red. av Ida Bull m.fl. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Sandnes, Jørn. 1970. "Gamle bygdenavn i Nord-Trøndelag." *Årbok Nord-Trøndelag* 1970: 41.
- . 1995. "Langskipreida. En skipreide og et skipreidenavn i middelalderens Uttrøndelag, med noen ord om studier av territoriell inndeling i eldre tid". *Historisk tidsskrift (HT)* 74: 465–67.

- Sandnes, Jørn og Ola Stemshaug. 1997. *Norsk stadnamnleksikon*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Snorre 1959 = *Snorre Sturlasson, Kongesagaer*, oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Oslo 1959: Gyldendal Norsk Forlag.
- Skevik, Olav. 1997. *Folk og fylker i fjerne tider. Inntrøndelags historie før 1600*. Utgitt av Nord-Trøndelag fylkeskommune 1997.
- Trædal, Vidar. 2008. *Kirkesteder og kirkebygninger i Troms og Finnmark før 1800*. Avhandling levert for graden doctor artium. Universitetet i Tromsø.
- Aasen, Ivar. 1873. *Norsk Ordbog med dansk forklaring*. Christiania: P.T. Mallings Boghandel.

Audun Dybdahl

NTNU

Institutt for historie og klassiske fag

7491 Trondheim

Audun.Dybdahl@ntnu.no